

ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΣΚΕΨΗ

Α. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ

Β. ΣΠΙΝΟΖΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : ΑΝΤΡΕΑ ΖΕΒΓΑ

13

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. ΓΚΟΒΟΣΤΗ, ΣΟΛΩΜΟΥ 12 - ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Αρ. εισ. 5996

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Α. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ

Β. ΣΠΙΝΟΖΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : ΑΝΤΡΕΑ ΖΕΒΓΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. ΓΚΟΒΟΣΤΗ
ΣΟΛΩΜΟΥ 12— ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ ΣΠΙΝΟΖΑ

Ὁ Σπινόζα εἶν' ὁ πατέρας τῆς νεώτερης φιλοσοφίας, ὁ ἡγέτης ὄλων τῶν ἐλεύθερων στοχαστῶν (*), ὁ «ἡγεμόνας τῶν ἀθέων» κ' ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς ματεριαλιστικῆς κοσμοθεωρίας.

Γιὰ διακόσια πενήντα χρόνια (**), τ' ὄνομα τοῦ Σπινόζα ἔγινε στόχος πολλῶν συκοφαντιῶν καὶ ἡ θεωρία του ἔπαυε ἀρκετὲς παραμορφώσεις. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά τὸν ἀναθεματίζανε γιὰ τὸν ἀθεϊσμό του καὶ τὸ ματεριαλισμό του· ἀπ' τὴν ἄλλη, ἀντίθετα, προσπαθοῦσαν νὰ παρερμηνέψουν τὴ θεωρία του μὲ τὸ πνεῦμα ἑνὸς καλό-

(*) Libres-penseurs.

(**) Ἡ μελέτη αὐτὴ γράφτηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς 250ετηρίδας τοῦ Σπινόζα (Σ.τ.μ.).

βολου· ιδεαλισμοῦ ἢ θεϊσμοῦ (*) προσαρμόζοντάς την
στις ιδεολογικὰς τάσεις τῶν κυρίαρχων τάξεων.

I

Τὸ 17ο αἰῶνα, ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξτρεμιστικὴ, δηλαδὴ ἐπαναστατικὴ· σ' αὐτὴν ἔβλεπαν τὴν πρῶτὴν ἐπικίνδυνον ἐκδήλωση τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ματεριαλισμοῦ. Γι' αὐτό, ὅλες οἱ ἀντιδραστικὲς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, σχημάτισαν μέτωπο κοινὸν κατὰ τοῦ Σπινόζα, κι' ὅσο ζοῦσε ἀκόμη. Ἀντίθετα, ὅλα τὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τοῦ 17ου αἰῶνα, τάχθησαν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὸ μέρος τοῦ σπινοζισμοῦ. Αὐτὸ ἔγινε ὄχι μόνον στὶς Κάτω Χῶρες μὰ καὶ σ' ἄλλες. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα, συναντοῦμε σπινοζιστὲς στὴ Γερμανία, στὴ Γαλλία, στὴν Ἰταλία, στὴν Ἀγγλία κι' ἄλλοῦ. Ἀπ' αὐτὸ κρίνει κανεὶς πόσο γνωστὸ εἶτανε τὸ ὄνομα τοῦ Σπινόζα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀκόμη κι' ἀπ' τὰ πολυάριθμα βιβλία καὶ τὶς μπροσοῦρες, ποὺ κατευθύνονταν ἐναντίον του. Οἱ καθηγητὲς πολεμοῦν ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν καθηγητικῶν ἐδρῶν τους τὴν «πληγὴ τῶν χρόνων αὐτῶν» κι' ὅσο γιὰ τοὺς θεολόγους, αὐτοὶ δὲ βρίσκουνε φυσικὰ, ἀρκετὰ δυνατὲς λέξεις γιὰ νὰ διαδηλώσουνε τὸ μῖσος τους κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τόλμησε νὰ χτυπήσει ἀνοιχτὰ τὶς θρησκευτικὲς προλήψεις.

Ὁ Σπινοζισμὸς εἶταν ἡ ἄμεση ἔκφραση μιᾶς ἐπα-

(*) Θεϊσμός (Deismus). Θεωρία ποὺ δέχεται γιὰ πρωταρχικὴ αἰτία κάποιον θεό, ἀποκρούει ὅμως τὴν ἐπέμβασή του στὴν πορεία τοῦ κόσμου (Σ.τ.μ.).

ναστατικῆς ἀντίδρασης ἀνάμεσα στὰ μικροαστικά στοι-
χεῖα τῶν Κάτω-Χωρῶν, τὸ 17ο αἰῶνα, πὺν κἀτι κληρο-
νόμησε ἀπὸ τὸ 16ο. Φυσικά, τοὺς δυὸ αὐτοὺς αἰῶνες χω-
ρίζει ἄβυσσος. Ὁ 16ος αἰῶνας ἔζησε ἓνα δυνατὸ ἔπα-
ναστατικὸ καὶ κομμουνιστικὸ κίνημα, ὅπου οἱ Ὀλλαντέ-
ζοι πήρανε μεγάλο μέρος. Ἐπικεφαλῆς τοῦ ἔπαναστατι-
κοῦ κομμουνιστικοῦ αὐτοῦ κινήματος, βρισκόταν ὁ Θω-
μαῦς Μύντσερ (*), πὺν κήρυττε τὴ θεωρία τοῦ σκεπάζον-
τάς την, ὅπως λέει ὁ Φρ. Ἐγκελς, μὲ τοὺς ἴδιους «φρα-
στικούς τύπους μὲ τοὺς ὁποίους ἢ πὺν νεώτερη φιλοσο-
φία θὰ σκεπαζόταν γιὰ πολὺ» (**).

Ἡ ἐξέγερση τοῦ Μύνστερ βασιζότανε κατὰ μέγα μέ-
ρος στὶς Κάτω Χῶρες. Ὄταν οἱ ἀναβαφτιστὲς (***) κυ-
ριέψανε τὸ Μύνστερ, τὸ ἔπαναστατικὸ κίνημα εἶχε μεγά-
λη ἐπιτυχία στὶς Κάτω Χῶρες, καὶ ἰδιαίτερα στὸ Ἄμ-

(*) Münzer, Thomas (1490-1525) Ἱεροκήρυκας στὴ Σα-
ξωνία. Πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὶς ταραχὲς τῆς Λουθηριανῆς με-
ταρρύθμισης καὶ προσπάθησε νὰ δώσει στοὺς θρησκευτικούς
ἀγῶνες ἔκδηλο ταξικὸ χαρακτήρα. Δοκίμασε νὰ εἰσαγάγει τὸν
ἀποστολικὸ κομμουνισμό, ὅχι ὅμως μὲ πολλὴ ἐπιτυχία. Σὲ μιὰ
μάχη μὲ τοὺς χωρικούς πὺν ξεσήκωσε, νικῆθηκε καὶ ἀποκεφαλί-
στηκε μὲ πολλοὺς ἄλλους. (Σ.τ.μ.).

(**) F. Engels: Ὁ πόλεμος τῶν χωρικῶν στὴ Γερμανία.
(La guerre des paysans en Allemagne, (Edit. Sociales Internatio-
nales)).

(***) Wiedertäufer, anabaptistes = ἀναβαφτιστὲς. Προτεσταντικὴ
ἢ προέλευσὶς τους. Ἀποτελοῦσαν τὴ ριζοσπαστικώτερη μερίδα
τῶν Γερμανῶν ἀγροτῶν τὴν ἐποχὴ τοῦ πολέμου τῶν χωρικῶν.
Λέγονταν ἀναβαφτιστὲς, γιὰτὶ δὲν ἀνεγνώριζαν τὸ βάπτισμα,
πὺν γινόταν στὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τοὺς ὁπα-
δούς των νὰ ξαναβαφτίζονται. (Σ.τ.μ.)

στερνταμ πού μετὰ τὸ Μύνστερ εἴταν τὸ σημαντικώτε-
ρο κέντρο τοῦ κινήματος. Ὡστόσο τὸ ἐπαναστατικὸ κομ-
μουνιστικὸ κίνημα στὰ δυὸ κύρια κέντρα—τὸ Μύνστερ
καὶ τὸ Ἄμστερνταμ—καταπνίγηκε πολὺ σύντομα. «Ὁ
ἀναβαφτισμὸς ἀποτελούμενος ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ προλετα-
ριάτο ἀλλ' ἀπ' ὅλη τὴ δημοκρατία—ἐκμηδενίσθηκε γιὰ
αἰῶνες ὀλοκλήρους. Ἐπίσης ἔξω ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὁ
ἐνοπλος καὶ μαχητικὸς ἀναβαφτισμὸς ἔχασε κάθε σημα-
σία» (*).

Οἱ Κάτω Χῶρες εἶχαν, ὕστερ' ἀπὸ λίγο, τὴν ἀστι-
κὴ τους ἐπανάσταση. «Ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ ζυγὸ
τῶν Ἀψβούργων, εἶχε ὡς συνέπεια στὶς χῶρες πού
βρίσκονται στὶς ἐκβολὲς τοῦ Ρήνου, τὴν ἀνακήρυξη τῆς
ἐλευθερίας τῆς θρησκείας, τὴν ἀνεξιθρησκεία ὑπὸ μορ-
φὲς μᾶλλον καθωρισμένες. Αὐτὸ ἔγινε σχεδὸν τὴν ἴδια
ἐποχὴ ὅπου στὴ Βοημία καὶ στὴ Μοραβία οἱ Ἀψβούργοι
καταπνίγανε τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, πού στὴν πραγ-
ματικότητα κρατοῦσε στὶς χῶρες αὐτὲς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ
τῶν χουσιτικῶν (**). Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου

(*) Κὰρλ Κάουτσκη : «Οἱ πρόδρομοι τοῦ νεώτερου σοσιαλι-
σμοῦ» (Le predecesseurs du socialisme moderne II. p. 213.).

(**) Ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Jean Huss (1369-1415). Πρωτο-
στάτησε στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ τῆς πα-
πωσύνης στὴ Βοημία. Ἀφορίσθηκε στὰ 1410 καὶ τὰ βιβλία του
κάηκαν. Κατηγορήθηκε στὰ 1414 ὡς αίρετικός, ἐπειδὴ δίδασκε
ὅτι οἱ ἀληθινοὶ χριστιανοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὰ θαύματα
κι' ὅτι ἡ ἀληθινὴ πίστη βρίσκεται στὴν Ἀγ. Γραφή. Κατα-
δικάστηκε στὸ θάνατο τῆς πυρᾶς καὶ ἐκύθη τὴν 6 Ἰουλ. 1419.
Ἡ τέφρα του ρίχθηκε στὸ Ρήνο. Ἡ θανατικὴ καταδίκη τοῦ
Ζάν Χους ἔγινε στὴ Βοημία τὸ σύνθημα τῆς ἐπανάστασης.
Ὅλες οἱ τάξεις τοῦ τσέχικου λαοῦ, σηκώθηκαν ἐνάντια στὴν

αἰῶναστῆν Ὀλλανδία ἀνέχονταν τοὺς Μεννόνιστῆς (*) καὶ στὰ 1626 τοὺς ἀναγνωρίστηκε ἐπίσημα ἡ θρησκευτική ἐλευθερία. Ὑφίστανται ἀκόμη καὶ τώρα πλάϊ στοὺς «Χερνχύτερ» ἀπογόνους τῶν Βοημῶν ἀδελφῶν. Ἀλλὰ ἀπὸ πάρα πολὺ καιρὸ, οἱ ὀπαδοὶ τῶν αἱρέσεων αὐτῶν δὲν ἀντιπροσωπεύανε παρὰ τὴν εὐπορη μικρομπουρζουαζία πού δὲν ἔπαιξε κανένα ρόλο μῆτε στοὺς ἀγῶνες τοῦ προλεταριάτου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του, μῆτε στὴν ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ πνεύματος (**).

Τὴν ἐποχὴ λοιπὸν πού ὁ Σπινόζα ἐμφανίζεται στὴν κοινωνικὴ κόνιστρα, ὅλες οἱ αἱρέσεις αὐτές, ἄλλοτε ἐπαναστατικὲς κομμουνιστικὲς, ἔχουνε μεταβληθεῖ σὲ πασιφιστικὲς, μικροαστικὲς, πού ἀπασχολοῦνταν μὲ προβλήματα θρησκευτικοῦ χαραχτῆρα, καὶ στὶς ὁποῖες οἱ ἐπαναστατικὲς κομμουνιστικὲς τάσεις ἔχουνε, σχεδὸν ὀλοκληρωτικά, ἐξατμισθεῖ. Οἱ Κάτω Χῶρες μπήκανε σὲ μιὰ φάση ἀνάπτυξης σχετικὰ πασιφιστικῆς. Ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἄποψη, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἴτανε τὸ πιὸ ἰσχυρὸ καὶ τὸ πιὸ πολιτισμένο κράτος. «Ὅταν καταχτήσανε τὶς ἰσπανικὲς καὶ πορτογαλλικὲς ἀποικίες οἱ ὀλλανδοὶ ἔμποροι, δὲ σταμάτησαν τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας

παπικὴ ἀυθαιρεσία καὶ ἀπαιτήσανε τὴ μεταρρύθμιση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν ἐθνικὴ τους ἀνεξαρτησία. (Σ.τ.μ.)

(*) Ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Menno Simonis, Ὀλλανδοῦ μεταρρυθμιστῆ (1498-1561).

(**) Κ. Κάουτσκη : «Οἱ πρόδρομοι τοῦ νεώτερου σοσιαλισμοῦ» (σ. 214).

στή δική τους χώρα. Οἱ τεχνίτες καὶ πολύπειροι ἐργάτες πὸν ὁ καπιταλιστικὸς ἀπολυταρχισμὸς (;) ἔδιωχνε ἀπὸ τὶς ἄλλες χῶρες, βρήκανε στὴν Ὀλλανδία φιλόξενο καταφύγιο. Σὲ κάθε γωνιὰ τῆς χώρας, ἡ δουλειὰ προχωροῦσε κανονικὰ ὅπως καὶ σὲ μιὰ κυψέλη. Ὁ ἀναπτυγμένος ἀγροτικὸς πολιτισμὸς, τὰ πολυάριθμα κανάλια, οἱ μῦλοι πὸν βρίσκονταν σ' ἀδιάκοπη κίνηση, τ' ἀπειράριθμα κάρβια κ' οἱ βάρκες, οἱ μεγάλες καὶ πλούσιες πόλεις, τὰ λιμάνια πὸν ἔβριθαν ἀπὸ πλοῖα, μεταβάλανε τὴν Ὀλλανδία σὲ μιὰ χώρα πὸν δὲν ὑπῆρχε ὅμοια τῆς στὸν 17ο αἰῶνα. Παράλληλα μὲ τὴ βιομηχανία, οἱ τέχνες κ' οἱ ἐπιστῆμες ἀναπτύσσονταν γοργά, πρῶμα πὸν ἀποδείχνουν ἀρκετὰ εὐγλωττα, τὰ ὀνόματα τοῦ ζωγράφου Ρέμπραντ, τοῦ φιλοσόφου Σπινόζα, τοῦ νομομαθῆ Γκρότιου» (*).

Ἔτσι λοιπόν, ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ ἔκφραση μιᾶς νέας ὀργανικῆς ἐποχῆς, μ' ὅλο πὸν ὑπόκωφοι ἀντίλαλοι τῆς προκάτοχης ἱστορικῆς φάσης ἀκούονται ἀκόμη κάπου - κάπου. Οἱ βασικὲς ἰδέες πὸν κινούσανε τὶς μάζες στὸν 16ο αἰῶνα, παίρνουν ἀπὸ τὸν φιλόσοφο τῆς ἐποχῆς πὸν ἀκολούθησε, μιὰν ἰδιαίτερη ἔκφραση καὶ διατύπωση, πὸν πηγάζει ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ 16ου αἰῶνα ὑποχώρησε στὶς τάσεις τῆς ἀντίδρασης πὸν κυριαρχήσανε τὶς λαϊκὲς μάζες σ' ὅλο τὸν 17ο αἰῶνα. Μ' ὅλο πὸν τὸ ἐπαναστατικὸ κομμουνιστικὸ κίνημα σημείωσε μιὰ ἀποτυχία καὶ μ' ὅλο πὸν τὸ περιεχόμενον τῆς

(*) Mehring. Histoire de l'Allemagne depuis du fin du moyen âge. (Ἱστορία τῆς Γερμανίας ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Μεσαίωνα) σ. 73.

κοινωνικῆς πάλης μὲ τὸ ὁποῖο εἴταν ἐμποτισμένες οἱ
θρησκευτικὲς ἐκεῖνες αἰρέσεις εἶχε πὰ ἐξαत्मισθεῖ, ὥστό-
σο οἱ αἰρέσεις αὐτὲς βροῖσκονταν στὸ 17ο αἰῶνα, σ' ἀντί-
θεση μὲ τὴν ἄρχουσα ἐκκλησία καὶ ἐν μέρει μὲ τὸ κοι-
νωνικὸ καθεστῶς, μιὰ πού ἀναγνωρίζανε, τουλάχιστο θ ε-
ω ρ η τ ι κ ἄ μερικὲς θεμελιώδεις ιδέες πού εἶχαν ἐμπνεύ-
σει τοὺς προγόνους των στὴν ἐπαναστατικὴ τους
πάλη.

Κατὰ τὴ γνώμη μας, ὁ Σπινόζα στὸ 17ο αἰῶνα, εἶ-
ναι ὁ καθοδηγητὴς καὶ ὁ ἄρχηγὸς τῆς ἀ ν τ ῖ δ ρ α σ η ς
αὐτῆς πού προερχόταν ἀπὸ πλατεῖα λαϊκὰ στρώματα. Ἐξα-
κολουθεῖ ὑπὸ μορφῇ ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ῆ τὴν ἱστορι-
κὴ κριτικὴ τῆς Βίβλου πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὴν α ἰ ρ ε-
τ ι κ ῆ δ ι α ν ὀ η σ η τοῦ περασμένου αἰῶνα, καὶ ἡ κρι-
τικὴ αὐτὴ τῆς θρησκείας εἶναι σ' αὐτὸν στενὰ συνδεδε-
μένη μὲ τὴ φιλοσοφικὴ κοσμοθεωρία
τ ο υ .

Ἀναλύοντας τὴ διδασκαλία τοῦ Θωμᾶ Μύντσερ, ὁ
Ἐγκελς λέει, πὼς ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία του βρι-
σκότανε πλάϊ στὸν ἀθεϊσμό. «Τὸ θεολογικὸ καὶ φιλοσο-
φικὸ δόγμα του προσβάλλει τὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς ὄχι
μόνο τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ γε-
νικώτερα. Ὑπὸ μορφῇ χριστιανικῆς δίδασκε ἓνα πανθεϊ-
σμό πού ἐμφανίζει καταπληκτικὴ ὁμοιότητα μὲ τὶς σύγ-
χρονες θεωρητικὲς ἀντιλήψεις, καὶ πού κάποτες ἀγγίζει
σχεδὸν τὸν ἀθεϊσμό. Ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσει στὴ Βί-
βλο τὴν ἀποκλειστικὴ καὶ ἀλάθητη ἀποκάλυψη. Ἡ ἀλη-
θινὴ καὶ ζωντανὴ ἀποκάλυψη, κατὰ τὴ γνώμη του, εἶ-
ναι ἡ λογικὴ, μιὰ ἀποκάλυψη δηλαδὴ πού ὑπῆρξε σ'

ὅλες τὶς ἐποχές, σ' ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ ποὺ ὑπάρχει ἀκόμη στὴν ἐποχή μας» (*).

Ὅ,τι εἶπε ὁ Ἔγκελς γιὰ τὸ Μύντσερ εἶναι ἀκόμ' ἀληθινότερο γιὰ τὸ Σπινόζα. Ἡ νεώτερη φιλοσοφία, ὅπως λέει ὁ Ἔγκελς, ἀναγκάστηκε γιὰ πολὺν καιρὸ, νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ μάσκα τῶν χριστιανικῶν φραστικῶν ὑπῶν. Γι' αὐτὸ ὁ «πανθεϊσμός» τοῦ Σπινόζα, περισσότερο ἀκόμη κι' ἀπ' τὸν πανθεϊσμό τοῦ Μύντσερ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἓνας θεολογικὸς φραστικὸς τύπος τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ματεριαλισμοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ στάση τοῦ Σπινόζα ἀπέναντι τῆς Βίβλου, κι' αὐτὸς ἐπίσης ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσει σ' αὐτὴν τὴν ἀποκάλυψη ἑνὸς Θεοῦ καὶ θεωρεῖ τὴ λογικὴ ὡς τὴ μόνη ἀληθινὴ ἀποκάλυψη.

Ἔτσι ὁ Σπινόζα, ἱστορικά, βρίσκεται συνδεδεμένος μὲ τὸ αἵρετικὸ πνεῦμα τῶν θρησκευτικῶν αἱρέσεων καὶ ἀναπτύσσει ὑπὸ μορφὴ ἐπιστημονικὴ τὴν κριτικὴ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ὅλων τῶν εἰδῶν φτάνοντας ὡς τὸν ἀθεϊσμό.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ παραξενεύεται κανεὶς, γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Σπινόζα βρῆκε ἀμέσως πολυάριθμους ὁπαδούς, κυρίως μεταξὺ τῶν ἰδίων αὐτῶν αἱρετικῶν. «Ἡ Ὀλλανδία, πατρίδα τοῦ φιλοσόφου μας, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐστία θρησκευτικῶν ζυμώσεων, κάθε εἶδους καὶ κάθε λογῆς, εἴταν φυσικὸ νὰ καταλάβει ἀμέσως ὠρισμένη θέση ἀπέναντι τῆς νέας θεωρίας. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ποὺ εἶχε ἀναπτύξει ἀρκετὸ ζῆλο γιὰ τὴν καταπολέμηση

(*) Ἔγκελς : «Ὁ πόλεμος τῶν χωρικῶν στὴ Γερμανία» (σελ. 55 στὴ γερμαν. ἐκδοση).

τῶν θεωριῶν τοῦ Ντεκάρτ, ἔστρεψε ἀμέσως τὴν προσοχή της στὸ μαθητὴ του. Ἄλλὰ μ' ὅλον τοῦτο, ἢ μᾶλλον, χάρη σ' αὐτό, σημαντικὸς ἀριθμὸς δυσαρεστημένων καὶ ἐλεύθερων στοχαστῶν, συγκεντρώθηκε μετὰ λίγο καιρὸ, κάτω ἀπὸ τὴ νέα σημαία, ὅταν ἀκόμα ὁ Σπινόζα εἶχε σχηματίσει πλατὺ κύκλο ἀπὸ φίλους καὶ καθηγητῆς, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἀποτελοῦσαν ὁλόκληρη σχολή. Ἡ διδασκαλία του διαδόθηκε, εἶν' ἀλήθεια, μὲ μορφὴ ἀλλοιωμένη, κυρίως ἀνάμεσα στὶς τάξεις τῶν εὐγενῶν καθὼς καὶ στὰ χαμηλότερα λαϊκὰ στρώματα· καὶ ὁ κλῆρος ἀκόμη κάποτε ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὴ διδασκαλία του» (*) (**).

(*) Max Grünwald : Spinoza in Deutschland, 1897. («Ὁ Σπινόζα στὴ Γερμανία» σ. 19).

(**) Descartes René (Καρτέσιος) (1596-1650). Γάλλος φιλόσοφος δυϊστής, παραδεχόμενος δηλαδή, ὅτι ὁ ὕλικὸς καὶ αἰσθητὸς κόσμος ἀνήκει στὴ φυσική, ἢ μᾶλλον' στὴ μαθηματικὴ μηχανική, ὁ δὲ πνευματικὸς κόσμος, ἢ λογικὴ ψυχὴ καὶ ὁ οὐρανὸς στὴ μεταφυσική. Ἔτσι εἶναι ματεριαλιστῆς στὴν πράξη καὶ ἰδεαλιστῆς στὴ θεωρία. Ὁ δυϊσμὸς του αὐτὸς γίνεται τὸ οὐσιῶδες συστατικὸ ὁλόκληρης τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας τῶν νεώτερων χρόνων, τόσο στὴ μηχανικο-ματεριαλιστικὴ τῆς τάσης, ὅσο καὶ στὴ μεταφυσικο-σπιριτουαλιστικὴ. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀμφιβολίας γιὰ κάθε γνώση καταλήγει νὰ παραδεχτεῖ τὴν πνευματικότητα τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ «ἐμφυτες ιδέες» ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐκπηγάξει ἡ ἵπαρξις τοῦ Θεοῦ. Κηρύττει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ κάθε θεολογικὴν ἐπίδρασιν· ἡ σημαντικώτερη ὁμῶς πρόοδος μὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ντεκάρτ εἶναι ὅτι ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδο ποὺ ἀναλύει ὅλα τὰ πράγματα στ' ἀπλούστερα στοιχεῖα τους καὶ προπαρασκευάζει ἔτσι—ἂν καὶ μὲ μεταφυσικοὺς ἔλιγμους—τὴ διαλεχτικὴν τους σύνθεσιν (Σ. τ. μ.)

Κι' ὅσο ζοῦσε ὁ Σπινόζα εἶχε ἀποχτήσει μεγάλη δισημότητα κ' ἡ φήμη του ὡς φιλοσοφικὴ μεγαλοφυΐα, εἵτανε στερεωμένη, μ' ὅλο πού τὸ κυριώτερο ἔργο του, ἡ «Ἠθικὴ» δὲν τυπώθηκε παρὰ μετὰ τὸ θάνατό του. Στὰ 1663, ὁ Σπινόζα δημοσίεψε τὶς «Ἀρχές τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας» καὶ στὰ 1678 μόλις τύπωσε τὴ «Θεολογικο-πολιτικὴ πραγματεία» του, ἀμέσως εἶδε ὀλόγυρά του, πληθὸς ἀπὸ ἐχθρούς. Τὸ ἔργο του αὐτὸ προκάλεσε ἀληθινὸ χεῖμαρρο βιβλίων καὶ φυλλαδίων, πού ἔβγαζαν γιὰ γ' «ἀντικρούουν» τὶς γνώμες τοῦ φιλοσόφου.

Θ' ἀναφέρουμε ἐδῶ μερικὰ δείγματα τῆς «σοφῆς» πολεμικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γιὰ νὰ δείξουμε στὸν ἀναγνώστη τὶ τὸνο μεταχειρίζονταν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Σπινόζα ἐναντίον του. Ὁ πρῶτος βιογράφος τοῦ Σπινόζα, ἀναφέρει τὴν ἀκόλουθη χαρακτηριστικὴ παράγραφο, βγαλμένη ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ ἱεροκήρυκα Σπικέλιου, πού τυπώθηκε στὰ 1680, στὸ Ἄουγκσμπουργκ: «Αὐτὸς ὁ ἄθεος συγγραφέας Σπινόζα, τυφλωμένος ἀπὸ ἀπίστευτη ἀλαζονία, ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ βεβαιώνει—μὲ ἀφάνταστη ἀναισχυντία καὶ ρυπαρότητα—ὅτι ἡ προφητεία στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἀπατηλὴ φαντασιοπληξία τῶν προφητῶν, ὅτι οἱ προφῆτες εἴταν ἐνδεχόμενοι νὰ πλανηθοῦν ὅπως κ' οἱ ἀπόστολοι κ' ὅτι ἐκεῖνοι κ' αὐτοί, ἔγραφαν καθοδηγούμενοι ἀπὸ τὴ λογικὴ τους χωρὶς τὴν παρέμβαση καμμιᾶς θείας ἀποκάλυψης ἢ ἀνώτερης ἐντολῆς· κ' ἀκόμη πὼς προσπαθοῦσαν νὰ προσαρμόσουν τὴ θρησκεία μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τους δικαιολογώντας τὴν μὲ τὶς ἀρχές πού εἴταν περισσότερο διαδο-

μένες στην εποχή τους και περισσότερο γνωστές απ' τὸν καθένα».

“Ένας ἄλλος «σοφὸς» ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὁ καθηγητῆς Μουσαῖος τῆς Ἰένας, στὸ βιβλίο του: «Ἡ θεολογικοπολ.πραγματεία ἐξεταζομένη στὸ φῶς τῆς ἀλήθειας» (Tractatus theologico-politicus ad veritatis lumen examinatus) 1674) μιλά γιὰ τὸ Σπινόζα μὲ τὰ λόγια τοῦτα: «Ὁ διάβολος διέφθειρε μέγαν ἀριθμὸν ἀνθρώπων ποὺ βρίσκονται στὴν ὑπηρεσία του καὶ ποὺ προσπαθοῦνε μ' ὅλες τὶς δυνάμεις τους ν' ἀνατρέψουν ὅ,τι ἱερώτερο ὑπάρχει στὸν κόσμον. Μὰ ἀναρωτιέται κανεὶς πραγματικὰ ἂν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς δούλεψε κανεὶς γιὰ νὰ καταστρέψει κάθε ἀνθρώπινο καὶ θεῖο νόμον μὲ δύναμη τέτοια, ὅπως τοῦ ψευτοδιδάσκαλου οὗτοῦ ποὺ ἤρθε στὸν κόσμον γιὰ τὸν ἀφανισμὸ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ κράτους».

Εἶν' ἀνάγκη, προπάντων, νὰ τονισθεῖ, ὅτι καὶ οἱ καρτεσιανοὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολεμοῦσαν τὸ Σπινόζα, γιὰτὶ πίστευαν, ὅτι ὁ Ντεκάρτ ἀπόδειξε ὀρθὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ὁ Σπινόζα κατέβαλε κάθε προσπάθεια γιὰ ν' ἀρνηθεῖ τὸ Θεὸ καὶ νὰ ἐνισχύσει καὶ νὰ δικαιολογήσει τὸν ἀθεϊσμό· γι' αὐτό, λ.χ. ὁ καρτεσιανὸς Λαμπέρτ-βὰν-Βελτχάουζεν, γιατρός, ἔγραψε ἄμέσως μετὰ τὴ δημοσίευσή τῆς «Θεολογικοπολ. Πραγματείας», ὅτι ἀπ' ὅλους τοὺς δῆθεν θεϊστῆς (*), ὁ πῶς ἐπικίνδυνος εἶν' ὁ συγγραφέας τῆς «Πραγματείας». Ἔβαλε σκοπὸ του νὰ ἐλευθερώσει τὴν ψυχὴ του ἀπὸ κάθε

(*) Βλέπε σημείωση (*), σελ. 4.

πρόληψη, ἀλλὰ καταντᾶ ν' ἀρνηθεῖ κάθε θρησκεία (*).

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἀπὸ τοὺς παπᾶδες ὄλων τῶν δογμάτων, τοὺς καθηγητές, τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ντεκάρτ, τοὺς ἐξέχοντες διανοούμενους τοῦ καιροῦ ἐκείνου (γιατροὺς, νομομαθεῖς, φιλόλογους), ὑπῆρχαν φιλόσοφοι καὶ σοφοὶ τοῦ εἴδους τοῦ Πούφφεντορφ (**), καὶ τοῦ Λάϊμπνιτς (***) ποὺ ἀνέλαβαν ἐξίσου τὴν ὑπεράσπιση τῶν θρησκευτικῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν. Ὁ Λάϊμπνιτς ὀνομάζει τὴν «Πραγματεία», «ἔργο ἀφόρητα ἀναίσχυντο στὴν ἐλευθερία τοῦ φιλοσοφεῖν». Κι' ὁ Πούφφεντορφ γράφει σ' ἓνα γράμμα πρὸς τὸ Θωμάζιο στὰ 1688: «Γνώρισα τὸ Σπινόζα· εἶναι, ἓνας βλάσφημος θείων καὶ ἀνθρωπίνων (deorum hominumque irrisor), ἔδωσε σ' ἓνα τόμο τὴν Καινὴ Διαθήκη μὲ τὸ Κοράνι» (****).

Τὰ ἔργα τοῦ Σπινόζα εἶχαν ἀπαγορευθεῖ στὴν «ἐλεύθερη» Ὁλλανδία. Ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, αὐτὸ εἶταν ἄλλωστε φυσικό, τὰ ἀνέγραφε στὸν Πίνακα τῶν «ἀπηγορευμένων βιβλίων» (librorum prohibitorum). Κι' ὅταν μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σπινόζα, οἱ φίλοι του ἐκδώσανε τὰ

(*) Ernest Altkirch. «Maledictus und Benedictus», 1924, σ. 28.

(**) Puffendorff Samuel (1632-1694). Γερμανὸς δημοσιολόγος. Γεννήθηκε στὴ Σαξωνία. Συγγραφέας τοῦ «Δικαίου τῆς φύσης καὶ τῶν ἀνθρώπων». [Σ.τ.μ.]

***] Leibnitz, Gottfried Wilhelm von [1646—1716]. Γερμανὸς φιλόσοφος, μεταφυσικὸς ἰδεαλιστής. Προσπάθησε νὰ συνδυάσει τὴ θεολογικὴ τελεολογικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου μὲ τὴ φυσικομηχανικὴ. [Σ.τ.μ.]

****] Στὸ προαναφερμένον ἔργο τοῦ Ἄλτκιρς, σ. 68.

ἀνέκδοτα ἀκόμη ἔργα του, μεταξύ δὲ τῶν ἄλλων καὶ τὴν «Ἠθική», ἡ Κυβέρνηση κοινοποίησε εἰδικὴ προκήρυξη, πὺ τοιχοκολλήθηκε σ' ὅλες τὶς πόλεις, καὶ ἀπειλοῦσε μὲ αὐστηρότατες ποινὲς ὅσους «θὰ τυπώσουν ἢ πουλήσουν ἢ διανείμουν ἢ μεταφράσουν σ' ἄλλες γλῶσσες» τὸ βλάσφημο αὐτὸ βιβλίον.

Ὡστόσο, παρὰ τὰ αὐστηρὰ μέτρα καὶ παρὰ τὴν ἀφθονήν φιλολογίαν πὺ κατευθυνότανε κατὰ τοῦ Σπινόζα, οἱ ιδέες του πῆραν πλατεῖα διάδοσιν. Εἶν' ἀλήθεια ὅτι οἱ ὀπαδοὶ του δὲν τολμοῦν νὰ ὀνομαστοῦν «σπινοζιστὲς». Πολλὲς φορές μάλιστα, γιὰ νὰ ξεγελάσουν τὴν ἀγροπνὴ ἐπιτήρησιν τῶν φυλάκων τῆς τάξεως, πολεμοῦσαν τὸν ἴδιον τὸ δάσκαλό τους, ἀλλὰ μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο προπαγάνδιζαν τὶς ιδέες του. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσουμε, ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ στενοὺς φίλους τοῦ φιλοσόφου, ὁ Λούντβιχ Μέγνερ, διατεινόταν ἐπίσημα, ὅτι εἶταν ὀπαδὸς τοῦ Ντεκάροτ, ἐνῶ συμεριζότανε τὶς γνώμες τοῦ Σπινόζα· τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὸ Μπαλτάζαρ Μπέκκερ πὺ ὑπῆρξε σπινοζιστὴς ἂν καὶ στὰ ἔργα του πολεμᾷ ἀνοιχτὰ τὸ Σπινόζα.

Ὁ κοινωνικὸς καὶ ἱστορικὸς ρόλος πὺ παίζει ὁ σπινοζισμὸς στὴν πνευματικὴ ἀναγέννησιν καὶ στὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως, δὲ διαφωτίστηκε ἀρκετὰ ἴσαμε τώρα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀμεση ἢ ἔμμεση ἐπενέργεια στὴν ἐξέλιξιν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, δὲ μπορεῖ νὰ συγκρίνει κανεὶς μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σπινόζα κανένα ἄλλο φιλοσοφικὸ σύστημα. Γι' αὐτὸ ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας Κόνραντ Χέρμαν ἔχει ἀπόλυτον δίκην, ὅταν γράφει ὅτι «ὅλες οἱ ἐχθρικὲς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν τάσεις τῶν νεώτερων χρόνων ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν τους καὶ τὴν πηγὴν

τους στὸ σπινοζισμό». Κάθε ἀληθινὴ ἐπιστήμη τείνει νὰ ἐξηγήσει καὶ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸν κόσμον κατὰ τὸν τρόπον ποὺ δίδαξε ὁ Σπινόζα, δηλαδή σὰν ἓνα σύνολο ἀναγκαστικὰ ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ φαινόμενα, αἰτίες καὶ ἀποτελέσματα... Ἡ κατανόηση τῆς πραγματικότητος «δι' ἑαυτῆς» ἔγινε σιγά-σιγά, ἡ δεσπύουσα ἀποψη τῆς ἐπιστήμης» (*). Ὁ σπινοζισμὸς, κατὰ τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ συγγραφέα αὐτοῦ, δὲν εἶν' ἄλλο τι παρὰ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ ὅλης τῆς νεώτερης ἐπιστήμης. Καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σπινόζα ἴσαμε τὶς μέρες μας, ἀνάγεται στὴν ἐφαρμογὴ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ σπινοζισμοῦ.

Ἡ κρίσις αὕτη τοῦ Κόνραντ Χέρμαν συμπίπτει, σὲς μεγάλες γραμμὰς τῆς, μὲ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ σπινοζισμοῦ ποὺ ἔδωκε ὁ Ἑγκελς. «Ἡ κυριαρχοῦσα γενικὴ ἰδέα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (πρόκειται γὰρ τὸ 18ο αἰῶνα—Α.Ντ.) εἶναι ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς σκοπιμότητος τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ ἀφελέστατη βολφιανὴ (**), τελεολογία κατὰ τὴν ὁποία οἱ γίτες πλάσθησαν γὰρ νὰ τρώγουν τὰ ποντίκια, τὰ ποντίκια γὰρ νὰ τρώγονται ἀπὸ τὶς γάτες, κτ' ὅλη ἡ φύσις γὰρ νὰ ἐμφανίζῃ τὴν σοφίαν τοῦ Δημιουργοῦ. Πρέπει νὰ θεωροῦμε ὡς μεγάλη ἀρετὴ καὶ τιμὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τ' ὅτι δὲν ἔπεσε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τ' ὅτι προσπάθησε ἐπίμονα—ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Σπινόζα καὶ καταλήγοντας στοὺς με-

(*) Conrad Hermann: «Geschichte der Philosophie in pragmatischer Behandlung» 1867, σ. 277.

(**) Ἄπ' τὸ ὄνομα τοῦ Wolf, Jean Chretien, γερμανοῦ φιλοσοφου καὶ μαθηματικοῦ. (1679-1754) (Σ.τ.μ.)

γάλους Γάλλους ματεριαλιστές—να ἐξηγήσει τὸν κόσμον «δι' ἑαυτοῦ» ἀφίνοντας τὴν ἐπικύρωση τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος (*).

Δὲ μᾶς εἶναι δυνατὸ γὰ διαφωτίσουμε ἐδῶ λεπτομερειακά, τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τοῦ σπινοζισμοῦ στὴν ἀνάπτυξιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν στοὺς νεώτερους χρόνους. Στὴ μελέτη αὐτῆ δὲν ἔχουμε ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ δώσουμε μιὰ γενικὴν ἰδέαν τοῦ ρόλου καὶ τῆς σημασίας τοῦ σπινοζισμοῦ, στὸν ἀγῶνα τῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης.

III

Ἡ βασικὴ λοιπὸν ἰδέαν τοῦ σπινοζισμοῦ, ὅτι ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἐξηγεῖται δι' ἑαυτοῦ, εἰσήγαγε φανερὰ τὸν πόλεμον σ' ὅλες τὰς θρησκευτικὰς φαντασίας γιὰ ἓνα δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς συνδεδεμένη μὲ τὴν καθαρὰ ματεριαλιστικὴν ἀρχήν, δηλαδή μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξάρτητης ὑπόστασις τῆς φύσεως ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ καμμιὰ ἐξωτερικὴν ὑπερέχουσα δύναμιν. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ σπινοζισμὸς εἶχε τεράστια ἐπίδραση στὴ διάδοσιν τοῦ ἀθεϊσμοῦ καθὼς καὶ στὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης. Οἱ δύο αὐτὲς τάσεις βαδίζονε συντροφιασμέναι, ἐπιδρώντας ἀμοιβαῖα ἢ μιὰ στὴν ἄλλη. Δὲν εἴτανε λοιπὸν ἀδικαιολόγητο πὼς ἀπὸ πολὺν καιρὸν ὁ σπινοζισμὸς, ὁ ἀθεϊσμὸς καὶ ὁ ματεριαλισμὸς θεωροῦνταν ὡς ἰσοδύναμες ἔννοιαι.

Ἀναφέραμε πρὸ πάντων μερικὰ δείγματα τῆς ἀφθονίας

(*) Ἐγκελς, στὰ Ἀρχεῖα Μάρξ καὶ Ἐγκελς, τ. II. σ. 167 στὴ ρωσικὴ ἔκδοσις.

φιλολογίης πού στρεφότανε κατά τοῦ Σπινόζα μετά τήν ἐμφάνιση τῆς «Πραγματείας», γιά νά δείξουμε μέ τί μῖσος καί μέ τί πάθος τόν πολεμούσανε οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων. Ἀλλά θά εἶταν ἀνακρίβεια ἂν νομίζαμε πῶς ὁ Σπινόζα δέν εἶχε παρὰ μόνον ἐχθρούς. Τò ὄνομά του, ἀσφαλέςτατα, ἐμισεῖτο τόσο πολὺ στά ἀνώτερα κοινωνικά στρώματα, πού ἀκόμη καί οἱ ὀπαδοὶ τοῦ φιλόσοφου εἶταν ἀναγκασμένοι, ἐκθέτοντας τὴ θεωρία του νά κρύβουν τὴν πραγματικὴ πηγὴ τῆς καί πολλές φορές μάλιστα νά τὴ συνοδεύουν μέ ἐπιθέσεις κατά τοῦ Σπινόζα. Ὅπως δὲ οἱ ἰδέες τοῦ Σπινόζα διαδίδονταν ὀλοένα καί περισσότερο καί συνηθέστατα τὶς συνέδεαν μέ τὸ ματεριαλισμό, τόσο, πού ἡ ἱστορία τοῦ ματεριαλισμοῦ (καί τοῦ ἀθεϊσμοῦ) τῶν 250 τελευταίων χρόνων εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μέ τὴν ἱστορία τοῦ σπιννοζισμοῦ.

Μ'αὐτὸ δὲ θέλουμε νά ποῦμε πῶς δὲ συνέδεσαν τὸ σπιννοζισμό καί μέ τάσεις θρησκευτικὲς καί μυστικιστικὲς. Εἶν' ἀρκετὰ πράγματι περίεργο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σπιννοζισμός στά στρώματα τοῦ χαμηλοῦ κλήρου καί τῶν χειροτεχνῶν τῆς Ὀλλανδίας πῆρε τὴ μορφή τῆς θρησκευτικῆς αἵρεσης. Ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας τοὺς λιγκοφιστῆς, ντεργκοφιστῆς καί γκαττεμιστῆς. Οἱ ὀπαδοὶ τῶν τάσεων αὐτῶν ὑφίσταντο ἀπὸ τὴν κυβέρνησι καί τὶς θρησκευτικὲς ἀρχὲς ὅλων τῶν εἰδῶν τὶς καταδιώξεις καί τιμωρίαις πού ἔφθαναν μέχρις ἐξορίας (*). Μολονότι οἱ τάσεις αὐτὲς εἶχαν ἄμεσο σύνδεσμο μέ τὸ σπιννοζισμό, δὲ μπορεῖ ὡστόσο κανεὶς νά τὶς παραδεχτεῖ καί ὡς κυριαρχικὲς στὸ

(*) Cf. Antonius van der Linde : «Spinoza» 1862.

πνεῦμα τοῦ σπινοζισμοῦ· δὲν εἶναι παρὰ ἡ συνέπεια τῆς σφαλερῆς κατανόησης τῆς θεωρίας τοῦ Σπινόζα. Οἱ Λίγκοφ, Ντέργκοφ καὶ Γκάττεμ καὶ οἱ πολυάριθμοι ὀπαδοὶ τους, ἀπόδιδαν σημασία κυρίως στὸ «θεολογικὸ ντύμα» καὶ στοὺς φραστικοὺς τύπους τοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζα, χωρὶς γὰ ἐμβαθύνουν στὴν οὐσία. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποδεικνύει ἀκόμη μιὰ φορά, ὅτι καὶ ἡ τερμινολογία (*) ἐπίσης ἔχει τὴ λογικὴ της καὶ ὅτι γιὰ νὰ ἐκφράσει κανεὶς πράγματα αἰώνια δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζεται τύπους θεολογικοὺς—τὴ γλῶσσα τῶν παπάδων.

Δυστυχῶς ἡ θέση τῆς νεώτερης φιλοσοφίας εἶταν τέτοια, πὺ εἶταν ὑποχρεωμένη νὰ ἀνατρέχει στὴ γλῶσσα τούτη.

Μᾶς εἶναι πολὺ δύσκολο σήμερα νὰ ἀναπαραγάγουμε τὶς «ἐνδόμυχες» γνῶμες τοῦ Σπινόζα. Μᾶς φαίνεται ὅμως ὅτι ὀφείλουμε, ἀνεξάρτητα ἀκόμη κι' ἀπὸ τὶς προσωπικὲς πεποιθήσεις τοῦ φιλοσόφου, νὰ διερμηνέψουμε τὴ θεωρία του ἀκριβῶς στὸ ματεριαλιστικὸ πνεῦμα. "Ὅτι ἀντικειμενικὰ μάλιστα εἶναι ἀνάγκη νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴ θεωρία του συμπεράσματα καθαρὰ ματεριαλιστικά, τὸ ἀποδείχνουν ἀπλᾶ ἱστορικὰ γεγονότα. "Ἄν ἀφίσουμε κατὰ μέρος τὸ θρησκευτικὸ αἱρετικὸ ρεῦμα πὺ εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὸ σπινοζισμό καὶ στραφοῦμε πρὸς τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς

(*) Ἑλληνικὸς ὄρος: ὄρολογία. Προτιμοῦμε ὡστόσο τὴν χρησιμοποίησιν τῶν λεχτικῶν τύπων πὺ κράτησαν στὴ διεθνῆ «ὄρολογία», τόσο γιὰ τὴν ὁμοιομορφία ὅσο καὶ πολλὰς φορές, γιὰ τὴν ἀκριβολογία. Ὁ ὄρος «ματεριαλισμός», λόγου χάρι, δὲν ἀποδίδεται ἐπαρκῶς μὲ τὴν παρεξηγήσιμη ἔννοια τοῦ ὄρου «ύλισμός», [Σ.τ.μ.]

διανόησης, καταπειθόμεστε, ὅτι ὁ ματεριαλισμὸς τῶν νεώτερων χρόνων εἶναι, κατὰ μεγάλο μέρος, μιὰ ἀνάπτυξη καὶ μιὰ ἄποψη τοῦ σπινοζισμοῦ.

Ἄλλὰ ἄς ξαναγυρίσουμε στὸ ζήτημα τῶν ἀτομικῶν πεποιθήσεων τοῦ φιλοσόφου. Μπορεῖ σήμερα νὰ θεωρήσει κανεὶς ὡς γεγονὸς ἀναμφισβήτητο, ὅτι ὁ Σπινόζα εἶτανε προσωπικὰ ριζοσπαστικώτερος παρὰ στὰ ἔργα του, ὅπου, ἐξ αἰτίας τῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲ μπορούσε νὰ πει ἐλεύθερα ὅ,τι σκεφτότανε. Εἶταν ὑποχρεωμένος νὰ καταφεύγει στὴ γλῶσσα τοῦ Αἰσώπου. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μάϊνσμα γράφει : «εἶναι ἀναντίρρητο, ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀπέφευγε νὰ ἐκφέρει ξεκάθαρα μερικὲς ἰδέες του ποὺ ἐμπιστευότανε μόνο στοὺς στενοὺς του φίλους. Κι' ἂν ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν ἄνθρωποι ποὺ σκέφτονταν λογικά, τοὺς εἶταν ἀδύνατο νὰ παραμείνουν χριστιανοί» (*).

Ἐν τῷ Μάϊνσμα ἀναφέρει μερικοὺς ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Σπινόζα, καὶ ἰδιαίτερα τὸν Ἄδριανὸ Κέρμπαγ ποὺ βασανίστηκε στὴ φυλακὴ μέχρι θανάτου, γιὰ τὶς πεποιθήσεις του. Ὁ Ἄδριανὸς Κέρμπαγ κι' ὁ ἀδελφὸς του Ζάν, ὠργάνωσαν πολυπληθεῖς συγκεντρώσεις, ὅπου ἀναπτύσσανε τὶς ἀθεϊστικὲς γνῶμες τους. Τὸ ὄνομα τοῦ Σπινόζα φιγουράρει στὸ κατηγορητήριον τῶν Κέρμπαγ, γιὰτὶ οἱ ἀρχὲς εἶτανε πεπεισμένες, ὅτι ὁ Ἄδριανὸς Κέρμπαγ ἔγραφε τὰ ἀθεϊστικὰ ἔργα του σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὸ Σπινόζα. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὰ βι-

(*) K. O. Meinsma, Spinoza und sein Kreis, 1909. (Ὁ Σπινόζα καὶ ὁ κύκλος του) σ. 349.